

ΕΛΛΗΝΟΛΑΤΙΝΙΚΑ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

Όμोट. Καθηγητής Παν/μίου Αθηνών

Ότι ό Έλληνικός και ό Ρωμαϊκός πολιτισμός είχαν άμοιβαίας σχέσεις και επίδράσεις κατά τās διαφόρους περιόδους τής ιστορικής διαδρομής τών λαών των έχει πολλάκις έπισημανθῆ. Ότι δέ οί Έλληνες και οί Ρωμαίοι συνηντήθησαν όχι μόνον εις πολεμικάς άντιπαραθέσεις και εις έμπορικάς συναλλαγάς αλλά και εις τό πολιτιστικόν πεδión είναι γνωστόν επί πολλών αιώνων. Εις άξιολόγους δημοσιευθείσας κατά καιρούς έργασίας άνεπτύχθησαν αί θέσεις αὗται τόσον εις τό καθαρώς πνευματικόν πεδión όσον και εις τήν ιδεολογίαν τής διοικήσεως και τής λειτουργίας τής πολιτείας. Επί τών θεμάτων αὐτών ύπάρχει τεραστία βιβλιογραφία έντοπίζουσα πολλαπλās παραμέτρους. Δεδομένου ότι ό Έλληνικός πολιτισμός προϋπήρξε τοῦ Λατινικοῦ, ή έρευνα έχει στραφή κατά τό μέγιστον μέρος εις τήν αναζήτησιν τών επίδράσεων τών Έλλήνων συγγραφέων επί τών Λατίνων. Αί επίδράσεις αὗται έξικινούνται άκόμη και πέραν τών καθαρώς φιλογολογικών μιμήσεων και φθάνουν εις καθιέρωσιν σαφών προτύπων μέ πολιτικήν σημασίαν. Πρόκειται περι τής ιδεολογίας συγκροτήσεως τής πολιτείας, τομέως εις τόν όποίον οί Ρωμαίοι είχαν τήν εύκαιρίαν νά αναχθούν εις προσωπικότητας τās όποιās είχαν άναδείξει οί Έλληνες και προέβαλαν ως πρότυπα.

Τοιαῦτα πρότυπα προεβλήθησαν υπό τοῦ Έλληνισμοῦ και άπετέλεσαν έναγώνιον μέλημα Ρωμαίων ήγητόρων εις τήν επιδιώξιν των νά προσομοιάσουν εις τό προβαλλόμενον Έλληνικόν πρότυπον.

Ό Μέγας Άλέξανδρος είναι τό κατ' έξοχήν πρότυπον ήγήτορος τό όποίον προεβλήθη υπό τών Ρωμαίων και πρός τό όποίον κατέτεινον μιμητικώς Ρωμαίοι άρχοντες. Διά τό πρότυπον τοῦ Μεγάλου Άλεξάνδρου έχουν γραφή πάμπολλαι έργασίαι και τό θέμα, χωρίς νά θεωρηται όλοκληρωμένον, πάντως έχει έπαρκέστατα μελετηθῆ.

Έπομένως πᾶσα έργασία ή όποία αναφέρεται εις τήν διαμόρφωσιν τής ιδεολογίας τής Ρωμαϊκής πολιτείας, κατ' επίδρασιν τής Έλληνικής πολιτικής σκέψεως και τών προσωπικοτήτων αί όποίαι

τάς ἐξέφρασαν, ἀποκτᾶ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον· διότι ἀναμένει κάποιος νὰ ἴδῃ τί εἶναι αὐτὸ τὸ νέον τὸ ὁποῖον προσφέρεται.

Προσφάτως ἐδημοσιεύθη ἡ ἐργασία τῆς Ἑλένης Καραμαλέγκου “Ὁ Μ. Ἀλέξανδρος ὡς πρότυπο μονάρχῃ κατὰ τοὺς Ρωμαῖκούς χρόνους,” ΠΑΡΟΥΣΙΑ, τόμος ΙΓ΄ - ΙΔ΄, 1998 – 2000, σσ. 491 – 507. Πρόκειται διὰ δημοσίευσιν εἰς ἐκτενεστέραν μορφήν ἀνακοινώσεως, κατὰ δήλωσιν της, εἰς τὸ διεθνὲς Συνέδριον “Ὁ Βόρειος Ἑλληνισμός”, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὀργανωθῇ ὑπὸ τοῦ “Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ” ἀπὸ 17 – 20 Δεκεμβρίου 1992.

Εὐθύς ἐξ ἀρχῆς διερωτᾶται κάποιος διατί ἐγράφη ἡ ἐν λόγῳ ἐργασία. Ἐφ’ ὅσον πλῆθος εἶναι αἱ ἐργασίαι αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸ συζητούμενον θέμα, ὅπως καὶ ἡ ἰδία ἡ συγγραφεὺς ἀναφέρει, ἀναμένεται μὲ ἔντονον ἐνδιαφέρον νὰ διαπιστωθῇ τί τὸ νέον προσφέρει.

Ἡ συγγραφεὺς σημειώνει ὅτι προσεγγίζει τὸ ζήτημα ἂφ’ ἑνὸς μὲν διὰ νὰ προσδιορισθοῦν ἡ μορφή καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ ἰδανικοῦ, τὸ ὁποῖον ὁ Μ. Ἀλέξανδρος ἐνσαρκώνει, ἂφ’ ἑτέρου δὲ διὰ νὰ ἐξετασθοῦν ἡ λειτουργία καὶ ἡ μετεξέλιξις τοῦ προτύπου εἰς τὴν ἰδεολογικὴν συνειδήσιν τῶν Ρωμαίων. Ἀλλὰ ἀμέσως μετὰ τὸν ἀνωτέρω προσδιορισμὸν ἡ συγγραφεὺς ἀσχολεῖται μὲ τὸν καθορισμὸν τῶν δύο μορφῶν ἐπιδράσεων εἰς τοὺς Ρωμαίους:

- α) τὴν ἀμέσως συνδεομένην μὲ τὸ πρόσωπον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ τὴν προσπάθειαν μιμήσεώς του καὶ
- β) τὴν ἀπομακρυνομένην ἀπὸ τὸ πρόσωπον καὶ ἐμβαθύνουσαν εἰς τὴν οὐσίαν τὴν ὁποῖαν τὸ πρόσωπον ἐνσαρκώνει.

Διὰ τὸ πρῶτον ζήτημα ἡ συγγραφεὺς ἀναφέρεται εἰς τὰς περιπτώσεις τῶν ἀποτυχιῶν τοῦ Μάρκου Κράσσου καὶ τοῦ υἱοῦ του Ποπλίου νὰ μιμηθοῦν τὸν Μ. Ἀλέξανδρον. Καὶ συνεχίζει ἡ συγγραφεὺς μὲ τὴν παράθεσιν ἄλλων ἀποτυχημένων προσπαθειῶν μιμήσεως τῶν ἐξωτερικῶν γνωρισμάτων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ὅπως τοῦ Καλιγούλα, τοῦ Νέρωνος καὶ τοῦ Καρακάλλα, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὴν συγγραφεύς συνδυάζονται μὲ προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίας.

Ἐπομένως διερωτᾶται ὁ ἀναγνώστης διατί μόνον ἀναφοραὶ εἰς ἀποτυχημένας προσπάθειαι; Δὲν ὑπάρχουν θετικαὶ προσπάθειαι μιμήσεως; Καὶ ἐὰν ὄχι, ποῦ εὐρίσκεται ἡ σημασία τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου;

Πρὸ ἀρκετῶν ἐτῶν εἶχα σημειώσῃ ὅτι «εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας ἡ φυσιογνωμία τοῦ Καίσαρος εἶναι οἰκεία. Ἐθαύμαζε τὸν Μ.

Ἀλέξανδρον ὄχι μόνον διὰ τὰς κατακτήσεις του, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ πολιτιστικὸν ἔργον του». (Βλ. Γαῖου Ἰουλίου Καίσαρος, *Περὶ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου*. Εἰσαγωγή – Μετάφρασις - Πίνακες Παναγιώτου Γ. Νικολοπούλου. <Ἀθῆναι> 1971, σ. 16).

Ἐφ' ὅσον ἡ συγγρ. ἐπιθυμεῖ νὰ δείξῃ τὴν θετικὴν ἐπίδρασιν τῆς φυσιογνωμίας τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ὡς ἡγέτου, διατὶ δὲν ἐδράζει τὴν τεκμηρίωσιν τῆς εἰς Ρωμαίους ἡγέτας οἱ ὅποιοι πράγματι ἐπηρεάσθησαν ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ ἀναλύσκει τὸσον εἰς τὴν παράθεσιν τῶν ἀρνητικῶν πλευρῶν, διεξερχομένη φευγαλέως τὰ θετικὰ στοιχεῖα; Μήπως δὲν ὑπάρχουν ἢ δὲν τὰ εὗρεν ἡ συγγραφεύς; Διὰ τὸν Καίσαρα μάλιστα ἀναφέρεται μόνον εἰς τὸν Λουκανὸν καὶ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Καίσαρος εἰς τὸ Ἴλιον (σ. 499).

Διὰ τὴν δευτέραν μορφήν ἐπιδράσεως ἡ συγγρ. ἀναφέρεται εἰς τὴν προβολὴν τῆς ἠθικῆς ὑποστάσεως τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ὅπως παρουσιάζεται ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου. Ἐπικουρικῶς ἀναφέρεται εἰς τὸν Κικέρωνα ἐγκωμιάζοντα τὸν Καίσαρα καὶ κοσμοῦντα αὐτὸν μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἰσοθέου βασιλέως. Ἡ συγγρ. παραλληλίζει τὴν ἄποψιν τοῦ Κικέρωνος πρὸς τὴν τοῦ Πλουτάρχου (σ. 495), ἀλλὰ τοῦτο δὲν τεκμαίρει καὶ ἀναφορὰν τοῦ Κικέρωνος εἰς τὸν Μ. Ἀλέξανδρον. Ἐπίσης ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἐπέβαλε τὸν τύπον τοῦ προωρισμένου ἀπὸ τοὺς θεοὺς γὰρ εἶναι πιθανόν, ἀλλὰ ἡ συγγρ. δὲν προσφέρει ἐπιχειρήματα ἐκ Λατίνων συγγραφέων.

Ὅτι ὁ Ἀδριανὸς ἱδρυσεν τὴν Ἀντινούπολιν καὶ ὄχι βεβαίως τὴν Ἀντινοόπολη (σ. 498), ἐκ τῆς ἐπιθυμίας του νὰ ἐπιβληθῇ ὡς ἄξιος διάδοχος κυρίως τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου (οἱ Ρωμαῖοι συνεχίζουν τὴν ἀνύπαρκτον δυναστείαν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου), εἶναι ἄποψις τοῦ Schubert, ἡ ὁποία ὁμως στηρίζεται καὶ εἰς μαρτυρίας Λατίνων συγγραφέων. Τοιαύτας μαρτυρίας ἡ συγγρ. δὲν προσφέρει. Ἐπίσης, προκαλεῖ ἐντύπωσιν ὅτι, ἐνῶ ἡ συγγρ. παραπέμπει εἰς τὸν Rostovtzeff, παρακάμπτει πλήρως τὴν ἄποψιν του ὅτι πρότυπον τοῦ Ἀδριανοῦ διὰ τὴν ἱδρυσιν τῆς πόλεως ὑπῆρξεν ἡ ἱδρυθεῖσα ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων Πτολεμαῖς.

Ἐξ ἄλλου κακῶς γράφει ἡ συγγρ. Ἀντινοόπολη. Ἡ πόλις ἐκαλεῖτο Ἀντινούπολις ἢ Ἀντινόου πόλις. Βεβαίως ὁ P. Schubert, τὸν ὅποιον ἡ συγγρ. χρησιμοποιεῖ, γράφει Antinoopolis, ἀλλὰ τὸ ὀρθὸν εἶναι ὡς ἀνωτέρω Ἀντινούπολις (βλ. Paulys, *RE* I, 2, 2442 Antinoupolis (Ἀντινούπολις)).

Ἀλλὰ διατὶ ὡς παράδειγμα πόλεως ἱδρυθείσης ὑπὸ τοῦ Μ.

Ἀλεξάνδρου καταφεύγει εἰς τὴν ἀπόμακρον ἐπὶ τοῦ Ὑδάσπου Βουκεφαλίαν (καλύτερον Βουκεφάλαν), ἐνῶ τόσαι Ἀλεξανδρεῖαι ᾠκοδομήθησαν; Καὶ μάλιστα ἡ Ἀλεξανδρεία ἡ μεγάλη ἐπὶ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Νείλου; Ἡ Ἀντινούπολις ἰδρῦθη πλὴν τῶν ἄλλων διὰ νὰ συμπληρώσῃ τὴν λειτουργίαν τῆς Ἀλεξανδρείας τῆς μεγάλης εἰς τὸ κέντρον τῆς Αἰγύπτου.

Πρέπει νὰ φθάσωμεν εἰς τοὺς Ἀντωνίνους διὰ νὰ διαπιστώσωμεν, συμφώνως πρὸς τὴν συγγραφέα, πραγματικὴν προσήλωσιν πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ὀφειλομένην κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς.

Ἐξ ἀρχῆς ἡ διατύπωσις τῆς μελέτης διὰ τὸν Μ. Ἀλέξανδρον ὡς πρότυπον μονάρχου εἶναι ἀτυχής. Ἐφ' ὅσον πρόκειται διὰ τὴν δημοκρατικὴν ἢ τὴν αὐτοκρατορικὴν Ρώμην προσφυέστερος εἶναι ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ὡς ἡγέτου, ὡς ἡγεμόνος καὶ ὄχι μονάρχου, μιᾶς ἐννοίας ἡ ὁποία εἰς τὴν σύγχρονον γλῶσσαν σημαίνει ἄλλα πράγματα.

Ἡ συγγραφεὺς ἀντιμετωπίζει δυσκολίας εἰς τὴν ὀρθὴν διατύπωσιν τῶν σκέψεών της. Πολλάκις δὲ αἱ διατυπώσεις της εἶναι καθ' ὁλοκληρίαν ἐσφαλμέναι. Οὕτως εἰς τὴν σ. 498 γράφει ὅτι «Τὰ λογοτεχνικὰ κείμενα τοῦ Βιργιλίου ... ἀποτυπώνουν αὐτὴ τὴν υἰοθεσίαν» (sic!). Δὲν εἶναι δυνατόν! Προφανῶς «τὴν υἰοθέτησιν» θέλει νὰ εἰπῇ ἡ συγγρ.

Ἐξ ἄλλου εἰς τὴν σ. 499 ἡ συγγρ. μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Κικέρων στηρίζεται «στὸ γνωστὸ μας ἀνέκδοτο τῆς ζήλειας τοῦ Ἀλεξάνδρου γιὰ τὸν Ἀχιλλέα». Ἀλλ' ὁ Μ. Ἀλέξανδρος δὲν ζηλεύει τὸν Ἀχιλλέα, τὸν μακαρίζει!

Ἀντίφασις ὑπάρχει μεταξὺ τῶν γραφομένων εἰς τὴν σ. 491 «Τὸ περιστατικὸ αὐτό ... συμπυκνώνει τὴν ἀναμφισβήτητην ἀλήθειαν ὅτι ὁ Μ. Ἀλέξανδρος ἐνσάρκωνε, κατὰ τοὺς Ρωμαῖκούς χρόνους, τὸ ἰδεατὸ πρότυπο τοῦ μονάρχη» καὶ τῶν γραφομένων εἰς τὴν σ. 501: «τὴν ἀρνητικὴν τοποθέτησιν ἔναντι τοῦ προτύπου ποὺ ἐνσαρκώνει ὁ Ἀλέξανδρος συναντοῦμε στὰ ἔργα τῶν Ρωμαίων Στωϊκῶν». Ἐπομένως ἢ ὁ Μ. Ἀλέξανδρος δὲν ἐνσάρκωνε πάντοτε κατὰ τοὺς Ρωμαῖκούς χρόνους τὸ ἰδεατὸν πρόσωπον τοῦ Ρωμαίου μονάρχου ἢ ἀντιθέτως κατ' ἀναμφισβήτητον λόγον τὸν ἐνσάρκωνε. Τί ἐκ τῶν δύο;

Εἰς εἰδικώτερα θέματα ἡ συγγρ. ἀποκαλύπτεται ἐλλιπὴς κατὰ τὰς ἱστορικὰς γνώσεις, ἀνακόλουθος εἰς τὴν συστηματικὴν διατύπωσιν καὶ ἐστερημένη βιβλιογραφικῆς ἐνημερώσεως.

Γράφει εις τὴν σ. 504: «ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου», ἐνῶ ἡ βασιλεία ἔχει καταργηθῇ ἤδη ἀπὸ τὸν 6^ο αἰ. π.Χ. (περὶ τὸ 510 π.Χ. μὲ τελευταῖον βασιλέα τὸν ἐκδιωχθέντα Tarquinius Superbum). Ἀλλὰ ἐκεῖ ὅπου τὸ ἀνιστόρητον καταντᾷ ἀνυπόφορον εἶναι ἡ ἀπόδοσις εἰς τὸν Μᾶρκον Ἀντώνιον δημιουργίας δυναστείας (σ. 498), ὡς ἐὰν ἦτο βασιλεὺς ἢ αὐτοκράτωρ.

Τὴν προσωνυμίαν Magnus διὰ τὸν Πομπήιον χαρακτηρίζει τίτλον (σ. 493), ἐνῶ βεβαίως πρόκειται διὰ cognomen. Ὁ χαρακτηρισμὸς Magnus μὲ τὴν ἔννοϊαν τοῦ cognomen, ποὺ πιστοποιεῖται ὑπὸ τοῦ Λιβίου (30. 45. 6-7), προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Κικέρωνος, τὸ ὁποῖον παραθέτει ἡ συγγραφεὺς «noster hic Magnus» (σ. 499) καὶ ποὺ μόνον μὲ τὴν ἔννοϊαν τοῦ cognomen δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ. Ἀλλὰ καὶ ὁ Πλούταρχος ἐπανειλημμένως θεωρεῖ τὸ ὄνομα «Magnus» cognomen «...ὃν ὑμεῖς μήπω γενειῶντα Μέγαν ἠξιώσατε καλεῖν» (Πλουτάρχου, *Βίοι Παράλληλοι, Πομπήιος*, XXIII). «Μεγάλη γὰρ ἦν ῥοπή πρὸς τὸ θεωρεῖν τοῖς ὁρῶσι Πομπήιον Μάγνον ἐξήκοντα μὲν ἔτη δυοῖν λείποντα γεγεννημένον» (ἐνθ' ἄνωτ., LXIV). «μηδ' ὅτι Μάγνος ἐστὶ Πομπήιος ἐννοοῦντι (= ὃ ἐχρήσατο λογισμῷ Πομπήιος)» (ἐνθ' ἄνωτ., LXXII). «Πομπήιον δὲ Μάγνον» (ἐνθ' ἄνωτ., *Σύγκρισις Ἀγησιλάου καὶ Πομπηίου*, IV).

Κακῶς ἡ συγγρ. χαρακτηρίζει τὸν Σουητώνιον ἱστορικόν. Κατὰ τοὺς συγχρόνους μελετητὰς ὁ Σουητώνιος δὲν εἶναι ἱστορικὸς ἀλλὰ βιογράφος (βλ. Michael von Albrecht, *Ἱστορία τῆς Ρωμαϊκῆς Λογοτεχνίας ἀπὸ τὸν Ἀνδρόνικο ὡς τὸν Βοήθιο καὶ ἡ σημασία τῆς γιὰ τὰ νεώτερα χρόνια*. Μετάφραση - Ἐπιστημονικὴ ἐπιμέλεια Δ. Ζ. Νικήτας, τόμ. 2^{ος}, Ἡράκλειο 2002, σ. 1605).

Ὅτι ἡ συγγρ. δὲν φαίνεται καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα ἐνήμερος τῆς συγχρόνου βιβλιογραφίας καὶ τῶν ἄλλων ἀπόψεων τῆς ἐρεῦνης προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι θεωρεῖ ἀνενδοιάστως ἔργα τοῦ Σενέκα καὶ τὰς δύο τραγωδίας μὲ θέμα τὸν Ἡρακλῆ (σ. 498), ἐνῶ ἡ σύγχρονος ἐρευνα ἀπορρίπτει τὴν πατρότητα τοῦ Σενέκα διὰ τὸ ἔργον *Hercules Oetaeus* (βλ. ἔκδοσιν τῶν ἔργων τοῦ Σενέκα ὑπὸ Otto Zwierlein, Oxonii 1986).

Ἀλλὰ καὶ πέραν τούτου ἡ συγγρ. ἀγνοεῖ βασικὰ ἔργα διὰ τὸ θέμα τῆς, ὅπως, ἐνδεικτικῶς, α) τὴν ἐργασίαν τοῦ J. Nadell, *Alexander and the Romans*, Diss. Pennsylvania 1959 καὶ β) D.R. Cunningham, *The Influence of the Alexander Legend on Some Roman Political Figures*, Diss. University of Washington 1971.

Ἐντόνως ὁμως ἐκπλήττει τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ συγγρ. ἀγνοεῖ παντελῶς τὸ συγκροτηθὲν εἰς Sien Διεθνὲς Συνέδριον διὰ τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς μὲ τὸ τῆς μελέτης τῆς θέμα καὶ τοῦ ὁποίου τὰ Πρακτικά ἔχουν ἐκδοθῇ ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1990: *Neronia IV: Alejandro Magno, modelo de los emperadores romanos*. Actes du IVe Colloque International de la Sien, édités par J. M. Croisille. Bruxelles 1990 (Collection Latomus, 209), σσ. 398. Ἰδιαιτέρως δὲ ταυτόσημος εἶναι ἡ μελέτη τοῦ J. M. André, *Alexandre le Grand, modèle et repoussoir du prince (d' Auguste à Neron)*, σσ. 11 -24.

Ἡ συγγρ. δὲν κατορθώνει νὰ ἔχῃ ἐνιαίαν ἀντιμετώπισιν εἰς τὴν παράθεσιν τῶν παραπομπῶν. Οὕτω π.χ. διαβάζομεν εἰς τὴν σ. 491, ὑπόσημ. 1: Suet., *Aug.*, 18 καὶ εἰς τὴν σ. 494, ὑπόσημ. 11: Suet., *Calig.*, LII. Ἐπίσης, εἰς τὴν σ. 491, ὑπόσημ. 2: Δίων. Κάσσ., LI, 16 5 καὶ εἰς τὴν σ. 494, ὑπόσημ. 15: Δίων. Κάσσ. 78, 7, 2. Ἐπίσης σ. 495, ὑπόσημ. 20: *Αλέξ.*, 4, 8 καὶ σ. 499: *Αλέξ.*, XX. Σχετικῶς μὲ τὰς παραπομπὰς εἰς περιοδικὰ, βλ. π.χ. σ. 501, ὑπόσημ. 66: *AJPh* 58 (1937) 59-82 ... *AJPh* 60 (1939) 41-70 καὶ εἰς τὴν ἀμέσως ἐπομένην σελίδα (τὴν 502), ὑπόσημ. 67: *AJPh* LXVI (1945) 362-364. Αὕτῃ ἡ ἐμφανεστάτῃ ἑλλειψις συνεπειᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ παραπομπαὶ δὲν προέρχονται ἀπὸ προσωπικὴν ἔρευναν, ἀλλὰ ἀπὸ διαφορετικὰς μεταξὺ των, ἀγνώστους εἰς ἡμᾶς, πηγὰς πού υἱοθετοῦνται ἀκριτῶς. Τοιουτοτρόπως, ἡ παραπομπή 8 (σ. 493) 16,2 οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μὲ τὸ συζητούμενον θέμα. Ἐξ ἄλλου ἡ παραπομπή εἰς τὸ ἔργον τοῦ F. Weber (σ. 492, ὑπόσημ. 3) δὲν εἶναι πλήρης, διότι συνεχίζεται καὶ μετὰ τὴν λέξιν *Römer*.

Ὁμολογουμένως ἄλλα ἀναμέναμεν ἀπὸ ἐργασίαν μέλους Δ.Ε.Π. Ἀνωτάτου Ἐκπαιδευτικοῦ Ἰδρύματος: Λόγον καθαρὸν, πληρεστέραν βιβλιογραφικὴν ἐνημέρωσιν, συνέπειαν καὶ πληρότητα εἰς τὰς παραπομπὰς, καὶ κυρίως τὴν θετικὴν πρόσληψιν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Καὶ ὑπάρχουν σπουδαῖαι μορφαί: ὁ Πομπήϊος, ὁ Ἰούλιος Καίσαρ, ὁ Ὀκταβιανὸς Αὐγουστος, οἱ Ἀντωνῖνοι.

Ὁ Ρωμαϊκὸς πολιτισμὸς συνήντησε τὸν Ἑλληνικὸν ἀναμφιβόλως καὶ εἰς τὰς ἐκφάνσεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Μία τοιαύτη ἀποτύπωσις ἐπεχειρήθη εἰς μίαν μελέτην τῆς συγγρ., ἡ ὁποία φέρει τὸν τίτλον «Ποιμὴν καὶ Pastor» καὶ προκαλεῖ ἐπίσης φιλολογικὸν ἐνδιαφέρον.

Πρόκειται διὰ δημοσίευσιν εἰς τὰ *Πρακτικά τοῦ Ε' Πανελληνίου Συμποσίου Λατινικῶν Σπουδῶν* (Ἀθήνα 5 -7 Νοεμβρίου 1993) μὲ

θέμα “Η Μίμηση στὴ Λατινικὴ Λογοτεχνία”, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὀργανωθῇ ἀπὸ τὸν τομέα Κλασικῆς Φιλολογίας τοῦ Τμήματος Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1996, σσ. 63 – 75.

Ἡ συγγρ. θεωρεῖ ὅτι ἡ μέχρι τοῦδε ἔρευνα ἡσυχολήθη μὲ τὸν ἐντοπισμὸν τῆς μιμήσεως τῶν Ἑλλήνων βουκολικῶν καὶ ὅτι ἔμεινεν εἰς τὸ περιθώριον ἡ ἔρευνα διὰ τὸ κεντρικὸν πρόσωπον τῆς βουκολικῆς ποιήσεως, τὸν *pastorem*. Τὰ πρόσωπα δὲν παρουσιάζονται ρεαλιστικά εἰς τὸ ἔργον τῶν Λατίνων βουκολικῶν ποιητῶν καὶ ὁ λόγος δι’ αὐτὸ εἶναι περισσότερον σύνθετος. Τὰ αἷτια κατὰ τὴν συγγρ. πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν τόσον εἰς τὴν κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν διάρθρωσιν τοῦ χώρου ἐκ τοῦ ὁποῖου προέρχονται οἱ ποιηταί, ὅσον καὶ εἰς τὰς καταβολὰς τῆς ποιήσεώς των. Μὲ αὐτὸν δὲ τὸν προβληματισμὸν θὰ ἀσχοληθῇ ἡ συγγρ. (σσ. 63 -64).

Ἡ συγγρ. θεωρεῖ ὅτι ἡ βουκολικὴ εἰκὼν τοῦ ποιμένου εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα “μιᾶς ποιητικῆς ἐνόρασης ποὺ συγχρόνως παραπέμπει σὲ μιὰ συγκεκριμένη κοινωνικὴ πραγματικότητα” (σ. 64). Προφανῶς ἡ συγγρ. θέλει νὰ εἴπῃ διὰ μίαν ποιητικὴν ἔμπνευσιν καὶ ὄχι διὰ μίαν ποιητικὴν «ἐνόρασιν», ποὺ εἶναι κάτι διαφορετικόν. Τώρα πῶς ἡ ἐνόρασις παραπέμπει εἰς μίαν κοινωνικὴν πραγματικότητα εἶναι περιέργον.

Γενικώτερον, ἡ συγγρ. δὲν δύναται νὰ πείσῃ διὰ τὸ ἂν ὑπάρχουν στοιχεῖα βιωμένης πραγματικότητος εἰς τὴν μορφήν τῶν ποιμένων ἢ ὄχι, ἀφοῦ εἰς τὴν σ. 66 διαβάζομεν: **“Ὁ Ρωμαῖος ποιητής ... δὲν ἐμπνέεται τίς βουκολικὲς του συνθέσεις ἀπὸ τὰ καθημερινὰ βιώματα”**, ἐνῶ εἰς τὴν σ. 70 ὑποστηρίζεται ὅτι **“ὁ φυσικὸς χώρος στὸν ὁποῖο τοποθετεῖται ὁ *pastor*, δημιουργεῖται μὲ στοιχεῖα ἀπὸ ... τὸ πραγματικὸ τοπίο, τὸ ὁποῖο ἔχει βιώσει ὁ ποιητής”**. Ὅ,τι δηλαδὴ διαβάζομεν εἰς τὴν σ. 66 αἵρεται εἰς τὴν σ. 70, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν σ. 71: **“Στοιχεῖα τῆς πραγματικότητος ἀπὸ τὴ ζωὴ στὸ ἰταλικὸ ἀγρόκτημα εἰσάγονται στὸ ἔργο καὶ προσλαμβάνουν βουκολικὸ χρῶμα”** καὶ σ. 74: ἡ εἰκόνα τῶν βοσκῶν τοῦ Βεργιλίου εἶναι **“ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὴ ζωὴ στὸ ἰταλικὸ ἀγρόκτημα”** Ποῦ τέλος πάντων εὐρίσκεται ἡ ἀλήθεια;

Ἄλλη ἀντίφασις παρατηρεῖται εἰς τὴν σ. 67, ἐνθα ἡ συγγρ. ἀναφέρει τοῦτο μὲν ὅτι αἱ μετακινήσεις τῶν βοσκῶν δημιουργοῦν πρόσθετα προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἡ πολιτεία καλεῖται νὰ ἐπιλύσῃ, τοῦτο δὲ ὅτι τὸ 111 π.Χ. μὲ τὸν ἀγροτικὸν Νόμον παραχωρεῖται ἐλευθερία βοσκῆς εἰς τὰς ἀγέλας κατὰ τὰς μετακινήσεις των. Πῶς

εἶναι δυνατόν ἡ πολιτεία ἀφ' ἑνὸς νὰ ἐπιχειρῇ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν προστασίαν τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν ἀπὸ τὰς καταστροφὰς ποὺ προκαλοῦσε ἡ ἀνεξέλεγκτος βοσκή καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ παραχωρῇ διὰ νόμου ἐλευθερίαν βοσκῆς εἰς τὰς ἀγέλας κατὰ τὰς μετακινήσεις των; Κάτι τέτοιο ὅχι μόνον δὲν προστατεύει τοὺς ἀγρούς, ἀλλὰ συντελεῖ εἰς τὴν ἐξαφάνισίν των.

Ἡ συγγρ. ἀποφαίνεται ὅτι ἡ ποιητικὴ ἔμπνευσις τοῦ Ρωμαίου βουκολικοῦ ποιητοῦ δὲν ἔχει ἀφετηρίαν τὴν Ρωμαϊκὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ τὴν Ἑλλάδα, “πὺς συγκεκριμένα τις ἑλληνικὴς ποιητικὴς συνθέσεις” (σ. 66 καὶ ἀναλόγως εἰς σσ. 70 καὶ 71). Ἐπιμένει εἰς τὴν ἄποψιν αὐτὴν μὲ τὴν παρατήρησιν ὅτι τὸ ἑλληνικὸν τοπίον μὲ τὰ πλούσια σὲ δάση βουνά (Πήλιο, Παρνασσός, Κιθαιρῶν) “ποὺ ὅσο κι ἂν προσέλαβε τὸν εἰδυλλιακὸ χαρακτήρα ποὺ γνωρίζουμε στὸ ἔργο τοῦ Θεοκρίτου δὲν ἔπαψε νὰ εἶναι μιὰ πραγματικότητα ἀπὸ τὴν ὁποία ἐκκινοῦσε ὁ βουκολικὸς ποιητής” (σ. 66). Ἀλλὰ ὁ Συρακούσιος Θεόκριτος ἐλαχίστην ἢ οὐδεμίαν εἶχεν ἄμεσον γνῶσιν τῶν ἑλληνικῶν βουνῶν καὶ περιγράφει κυρίως τὴν περιβάλλουσαν αὐτὸν Σικελίαν ἢ τὸν Κρότωνα τῆς Ν. Ἰταλίας. Ἐξ ἄλλου τί σημαίνουν ὅλα αὐτά; Τὸ περιβάλλον τοῦ Ρωμαίου βουκολικοῦ ποιητοῦ ἐστερεῖτο δασῶν ἢ βουκολικῆς ἀτμοσφαίρας; Εἶχεν ἀποψιλῶθῇ τὸ Λάτιον, ἡ Καμπανία, ἡ Σικελία;

Καὶ εἰς τὴν ἐργασίαν αὐτὴν παρατηροῦμεν τὸ ἀνιστόρητον τῶν θέσεων τῆς συγγραφῆς. Ὁμιλεῖ διὰ «βασιλείαν τοῦ Νέρωνος» (σ. 64), ἀλλὰ, ὅπως παρετηρήσαμεν ἄνωτέρω, ἡ βασιλεία εἶχεν καταργηθῇ ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 510 π.Χ. Ὅμως ἐνταῦθα δὲν πρόκειται μόνον διὰ τὸ ἀνιστόρητον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐκφραστικὴν δυσκολίαν τῆς συγγρ., ἀφοῦ προκειμένου διὰ τὴν περίοδον τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων λέγομεν “ἐπὶ αὐτοκράτορος τάδε” ἢ καὶ μόνον “ἐπὶ τάδε”.

Καὶ ἐπὶ φιλολογικῶν θεμάτων εὐρίσκεται ἀνενημέρωτος ἡ συγγρ. Οὕτω γράφει, χωρὶς οἰανδῆποτε τεκμηρίωσιν, ὅτι τὰ *Carmina Einsidlensia* ἐν σχέσει πρὸς τὰ ποιήματα τοῦ Calpurnius Siculus “εἶναι γραμμένα λίγα χρόνια μετὰ” (σ. 75). Ὅμως εἰς τὰς Γραμματολογίας τοῦ Rose καὶ τῶν Kenney – Clausen θεωροῦνται σύγχρονα. Ἐπίσης ἡ συγγρ. θὰ ἔπρεπεν, ἐφ' ὅσον βεβαίως τὸ ἐγνώριζεν, νὰ ἀναφέρῃ τὸν φιλολογικὸν προβληματισμὸν διὰ τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἔζησεν ὁ Calpurnius Siculus καὶ τὴν ἄποψιν πολλῶν μελετητῶν, ὅπως π.χ. τοῦ E. Champlin, «The Life and Times of Calpurnius

Siculus», *The Journal of Roman Studies* 68, 1978, 95-110 και «History and the Date of Calpurnius Siculus», *Philologus* 130, 1986, 104 – 112, ό όποίος τοποθετεί τόν ποιητήν τήν έποχήν τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου.

Πάλιν ἐπὶ τοῦ φιλολογικοῦ καί ιστορικοῦ πεδίου ἡ συγγρ. λέγει (σ. 75) ότι ό Calpurnius Siculus, τά *Carmina Einsidlensia* καί τά ποιήματα τοῦ Nemesianus ἀναφέρονται εἰς σύγχρονα μέ τοὺς ποιητάς πολιτικά πρόσωπα καί γεγονότα “μέ εὐθεῖες ἀναφορές, χωρίς τήν ἀφαίρεση καί τόν ὑπαινικτικό χαρακτήρα τῶν ἀντίστοιχων ἀναφορῶν τοῦ Βιργιλίου”, καθῶς καί ότι εἰς τό 1^ο καί εἰς τό 2^ο βουκολικό τοῦ Calpurnius Siculus “ὑπάρχουν ἀναφορές στόν Νέρωνα καί σέ ἓνα εἶδος Χρυσοῦ αἰῶνα” (σ. 75, ὑπόσημ. 58). Οὐδαμοῦ ὁμως τοῦ Calpurnius Siculus ὑπάρχει εὐθεῖα ἀναφορά εἰς τόν Νέρωνα, γεγονός ἄλλωστε πού ἔχει ὁδηγήσει τοὺς μελετητάς εἰς τήν ἀμφισβήτησιν τῆς χρονολόγησέως του, ό δέ Βιργίλιος ὄχι ὑπαινικτικῶς ἀλλά ρητῶς ἀναφέρεται εἰς τόν Χρυσοῦν αἰῶνα (ac toto surget gens aurea mundo, *Ecl.* 4.9).

Μεταξὺ τῶν πραγματολογικῶν ἀτασθαλιῶν ἃς ἀναφερθῇ ἡ ἐσφαλμένη παράθεσις (σ. 66) τῆς λέξεως heredia, εἰς πληθυντικόν ἀριθμόν ἀντὶ τῆς ἀναμενομένης heredium (μέ ἄγνοιαν τῆς ὀρθῆς κλίσεως τοῦ οὐσιαστικοῦ). Ἡ λέξις χρησιμοποιεῖται διὰ νά ἐρμηνεύσῃ «ότι τό ἀγροτικό στοιχείο ἐπικράτησε σύντομα (heredia)». Heredia ὁμως δέν σημαίνει τό ἀγροτικό στοιχείον ἀλλά τό κληρονόμημα, τόν κλῆρον (λ. heredium, Ch. T. Lewis - Ch. Short, *Oxford Latin Dictionary*).

Εἰς τήν σ. 69 τό ὄνομα τοῦ Ἀσινίου Πολλίωνος γράφεται Asinius Pollion, ὅπως ἀκριβῶς τό εὔρεν εἰς τήν μελέτην τοῦ J. André (βλ. ὑπόσημ. 37), καί ὄχι ὀρθῶς Pollio.

Καί ἐνταῦθα παρατηροῦνται πολλά τυπογραφικά (ἐάν εἶναι μόνον τυπογραφικά) σφάλματα. Εἰς τήν σ. 64 γράφεται Carmina Einsildensia ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ Carmina Einsidlensia. Ὅμοίως Βάρων ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ Βάρρων ἢ Οὐάρρων (σ. 66, ὑπόσημ. 21). Ὡσαύτως Pro M. Tulio ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ Pro M. Tullio (σ. 67).

Αἱ παραπομπαί δέν διακρίνονται διὰ τήν πληρότητά των, τήν ἀκρίβειαν, τήν ἐνιαίαν παρουσίασιν. Ἐνίστε οὐδεμίαν ἔχουν σχέσιν μέ τό θέμα, ὅπως π.χ. εἰς τήν περίπτωσιν τῆς ὑπόσημ. 13 (σ. 65) μέ τήν παραπομπήν εἰς Λ 104 τῆς Ἰλιάδος. Τό σχετικόν χωρίον τῆς Ἰλιάδος ἔχει ὡς ἀκολούθως (στίχ. 101 - 105):

αὐτὰρ ό βῆ ρ' Ἰσόν τε καί Ἀντιφον ἐξεναρίξων,

*υἷε δὺω Πριάμοιο, νόθον καὶ γνήσιον, ἄμφω
εἶν ἐνὶ δίφρῳ ἐόντας· ὁ μὲν νόθος ἡνιόχευεν,
Ἄντιφος αὖ παρέβασκε περικλυτός· ὦ ποτ' Ἀχιλλεὺς
Ἰδῆς ἐν κνημοῖσι δίδῃ μόσχοισι λύγοισι,*

Ἀλλὰ τὸ θέμα τῆς συγγρ. εἰς τὴν συγκεκριμένην περίπτωσιν εἶναι τὰ ἔργα τῶν Ἑλλήνων δημιουργῶν, ὅπως τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, τὰ ὁποῖα ἐκφράζουν αὐτὴν τὴν μαγείαν τῆς μουσικῆς καὶ τῆς ποιήσεως ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ ποιμένου. Φαίνεται ὅτι ἡ παραπομπὴ ἐτέθη ἀπλῶς διὰ νὰ τεθῇ (ἢ παρελήφθη ἔκ τινος πίνακος λέξεων, χωρὶς νὰ τεθῇ εἰς τὴν βάσανον τῆς αὐτοψίας).

Ἄλλοις πάλιν (σ. 65, σημ. 15) ἡ συγγρ. ἀποφαίνεται κατηγορηματικῶς ὅτι “ἀπὸ τοὺς τραγικοὺς ποιητές, τὶς περισσότερες ἀναφορὲς ἔχει ὁ Εὐριπίδης”, ἄνευ οἰασδῆποτε τεκμηριώσεως. Ἐσφαλμένη εἶναι ἡ παραπομπὴ εἰς Ἀπολλωνίου τοῦ Ῥοδίου Ἀργ. I 559 διὰ τὸ ἄσμα τοῦ Ὀρφέως, ἀφοῦ τοῦτο ἀναφέρεται στὸν στίχ. I 569.

Εἰς τὴν σ. 67 γράφεται ὅτι τὰ κείμενα ὁμιλοῦν δι' ὁμάδας βοσκῶν, οἱ ὁποῖοι ἦσαν βάρβαροι, καὶ ὅτι ὁ λόγος τοῦ Κικέρωνος Pro M. Tullio ἀναφέρεται εἰς καταστροφάς, τὰς ὁποίας προεκάλεσαν ὁμάδες (αἱ familiae τῶν ὠπλισμένων δούλων). Ὅμως εἰς τὴν σ. 69, μὲ ἀναφορὰν εἰς τὸν ἴδιον ἀκριβῶς λόγον τοῦ Κικέρωνος, γράφεται ὅτι ἔχομεν ἀγρίας συγκρούσεις ὁμάδων ἐργαζομένων εἰς γειτνιάζοντα κτήματα πρὸς ἐπίλυσιν οἰκονομικῶν καὶ ἄλλων διαφορῶν τῶν κατόχων των. Περί τίνος ἀκριβῶς πρόκειται; Οἱ προκαλοῦντες τὰς καταστροφάς εἶναι βάρβαροι βοσκοί, ὠπλισμένοι δοῦλοι ἢ ἐργαζόμενοι εἰς γειτνιάζοντα κτήματα; Οὐδαμοῦ δηλοῦται ἂν αἱ τρεῖς αὐταὶ κατηγορίαι ταυτίζονται ἢ ὄχι.

Καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐργασίαν παρακολουθοῦμεν τὰς ἐλλείψεις, τὰς ἀνακολουθίας καὶ τὰς ἀνακριβείας εἰς τὰς παραπομπάς. Οὕτως εἰς τὴν σ. 65, σημ. 15 παρέχεται Θεογονίας σ. 22 κ.έ., ἐνῶ προφανῶς πρόκειται περὶ στ. ἢ στίχ. καὶ ὄχι σ(ελίδος). Εἰς τὴν σ. 68 γίνεται παραπομπὴ εἰς τὸν Θεόκριτον ὡς Theocr., ἀλλὰ οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς παρατίθενται μὲ τὴν ἑλληνικὴν γραφὴν τοῦ ὀνόματος καὶ ὄχι μὲ τὴν μεταγραφὴν των διὰ Λατινικῶν χαρακτήρων. Ὡς πρόσθετον χαρακτηριστικὸν παράδειγμα δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὸν τρόπο παραπομπῆς εἰς τὸν Τίτον Λίβιον (εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου, σημειωτέον, δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ τεθῇ ἐνωτικόν): εἰς τὴν αὐτὴν σελίδα 66, ἄλλοτε (σημ. 21) δὲν ἀναφέρεται καθόλου τὸ ἔργον του

Ab urbe condita, άλλοτε (σημ. 22) αναφέρεται *Ab urb. cond.* και άλλοτε (σημ. 19) *Ab. Urb. cond.*, και μάλιστα με τελείαν μετά την πρόθεσιν *Ab.* ως να επρόκειτο περί συντομογραφίας (sic!).

Αί αδυναμίες της συγγρ. περί την έκφρασιν διὰ τῶν καταλλήλων ἑλληνικῶν λέξεων ἐμφανίζονται καὶ εἰς τὴν παροῦσαν ἐργασίαν. Ἡ συγγρ. ἐταλαιπωρήθη πολὺ εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῆς καταλλήλου λέξεως εἰς τὴν σ. 69, ἐγκατέλειπεν τὴν ἀναζήτησιν καὶ ἐπλασεν νεολογισμόν, τὸν «ποιμενισμόν», διὰ νὰ δηλώσῃ τὸν ἀσχολούμενον μὲ τὴν ποιμενικὴν ζωὴν. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ὁμως διαθέτει ἀρκετὰς λέξεις διὰ νὰ δηλώσῃ ὅ,τι θέλει νὰ ἐκφράσῃ ἡ συγγρ., ὅπως π.χ. «ποιμενική», ἔνν. τέχνη, τὸ οὐσιαστικοποιηθὲν «τὸ ποιμενικόν», ἀκόμη καὶ «ποιμαντική», ἔνν. τέχνη. Ἡ ἐφευρεθεῖσα πρωτότυπος λέξις μὲ κατάληξιν -ισμός, ἀναφέρεται περισσότερον εἰς ἰδεολογίαν – θεωρίαν καὶ ὄχι εἰς τὴν πρᾶξιν, ὅπως εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν.

Ἡ συνάφεια τῆς Λατινικῆς σκέψεως μὲ τὴν Ἑλληνικὴν ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ φυσιολατρικὸν στοιχεῖον ἐπεχειρήθη ἀπὸ τὴν συγγρ. εἰς τὴν πρώτην ἐπιστημονικὴν τῆς παρουσίαν, τὴν διατριβὴν τῆς (doctorat de 3e cycle). Ἡ διατριβὴ αὕτη τῆς Ἑ. Καραμαλέγκου, ἐγκριθεῖσα ὑπὸ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σορβόννης τὸν Δεκέμβριον 1979 καὶ ἐκτυπωθεῖσα εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἐκδόσεων τῆς Βιβλιοθήκης Σοφίας Ν. Σαριπόλου (ἀριθ. 45) τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἑθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (Athènes 1982, σσ. 1 – 191) μὲ τὸν τίτλον *Le Sentiment de la Nature dans les Odes d' Horace*, ἔχει ἐπανειλημμένως κριθῆ καὶ κατακριθῆ ἐντόνως κατὰ τὰς διαφόρους κρίσεις τῆς πανεπιστημιακῆς ἐξελίξεως τῆς συγγρ. (ἐντάξεως, προαγωγῆς) ὑπὸ μελῶν τῶν ἐπιτροπῶν κρίσεων. Ἐπομένως ἀρκεῖ ἡ παραπομπὴ τοῦ ἀναγνώστου τῶν γραμμῶν αὐτῶν εἰς τὰς ἀνωτέρω κρίσεις προκειμένου οὗτος νὰ σχηματίσῃ ἐντύπωσιν τῆς ἀξίας καὶ τῆς ποιότητος τοῦ ἔργου. Ἀξίζει ὁμως νὰ ἀναφερθοῦν ἐνταῦθα ὠρισμένα σημεῖα τοῦ ἔργου, διὰ νὰ καταδειχθῇ ἅφ' ἑνὸς μὲν ὅτι ἡ πάροδος τοῦ χρόνου οὐδόλως ἐβελτίωσε τὴν ποιότητα τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἑ. Καραμαλέγκου, ἅφ' ἑτέρου δὲ διὰ νὰ δηλωθῇ ἡ συνεχὴς ἄμεσος ἐξάρτησίς της ἀπὸ τὰς ἐργασίας ἄλλων ἐρευνητῶν.

Ὅ,τι παρατηρήσαμεν προηγουμένως διὰ τὴν μεγάλην ἑλλειψιν παραθέσεως τῶν σχετικῶν χωρίων τῶν συγγραφέων εἰς τὰ ὅποια ἀναφέρονται αἱ ἐργασίαι τῆς συγγρ. προϋπάρχει ἐνταῦθα, ὅπου ἡ

συγγρ. ἀρκεῖται εἰς ἓνα ἐν τέλει τοῦ βιβλίου (σσ. 121 - 174) πίνακα τῶν χωρίων, ἀλλὰ ἄνευ παραπομπῶν εἰς τὰς ἀντιστοιχοῦς σελίδας τοῦ βιβλίου. Τοῦναντίον ὑπάρχει μία ἐν συνεχείᾳ ἀρίθμησης τῶν χωρίων (1 - 381) καὶ διὰ τῶν ἀριθμήσεων αὐτῶν ὁ ἀναγνώστης δύναται νὰ ἀναζητήσῃ τὰ σχετικὰ χωρία. Πρόκειται περὶ παραδόξου διατριβῆς ἀναφερομένης εἰς τὸν Ὅρατιον, εἰς τὸ σῶμα τῆς ὁποίας οὐδὲ ἐν λατινικὸν χωρίον τοῦ Ὅρατίου παρέχεται, ἐνῶ παρατίθενται χωρία Ἑλλήνων συγγραφέων (καὶ χωρία ἄλλων Λατίνων συγγραφέων), ποὺ θεωροῦνται ὅτι ἐπηρεάζουν τὸν Ὅρατιον. Ὁ ἀναγνώστης εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἀνατρέχῃ εἰς τὸν ἐν τέλει πίνακα, διὰ νὰ διαπιστώσῃ τὰς μεταξύ των σχέσεις.

Περαιτέρω διὰ τὴν παράθεσιν τῶν ἀντιστοιχῶν χωρίων Ἑλλήνων καὶ Λατίνων συγγραφέων ἀφίνεται νὰ ἐννοηθῇ ὅτι ἡ εὗρεσις τῶν χωρίων αὐτῶν καὶ τῶν σχέσεών των μὲ τὸν Ὅρατιον ὀφείλεται εἰς τὴν συγγρ., ἐνῶ πρόκειται περὶ ἐπισημάνσεων τῶν A. Kiessling - R. Heinze - E. Burck.

Ἐπὶ παραδείγματι καὶ μόνον καταγράφονται τὰ ἑξῆς·

α) Ἡ σκηνὴ τοῦ πλοῦ εἰς τὴν Ὠδὴν τῆς Ἀνοιξέως ἔχει ὡς πρότυπον ἓνα ἐπίγραμμα τοῦ Λεωνίδου, κατὰ τὴν συγγρ. (σ. 23), ἡ ὁποία καὶ παραθέτει στίχους τοῦ σχετικοῦ ἐπιγράμματος (σ. 23). Ὅμως τὸν συσχετισμὸν αὐτὸν ἔχουν ἤδη ἐπισημάνει οἱ A. Kiessling - R. Heinze - E. Burck:

La scène de navigation dans l'ode du printemps a comme modèle une épigramme de Léonidas consacrée aussi au printemps:

Ὁ πλόος ὦραϊος, καὶ γὰρ λαλαγεῦσα χελιδὼν
ἤδη μέμβλωκεν χῶ χαρίεις Ζέφυρος,
λειμῶνες δ' ἀνθεῦσι, σεσίγηκεν δὲ θάλασσα
κύμασι καὶ τρηχεῖ πνεύματι βρασσομένη

A. Kiessling - R. Heinze - E. Burck:

1 - 12. Die Schilderung des anbrechenden Frühlings sollte, anders als in I 4 und IV 7, vom Leser verstanden werden als Variation eines berühmten und von jüngeren Dichtern mit Vorliebe nachgeahmten Epigramms des Leonidas, das beginnt: Ὁ πλόος ὦραϊος· καὶ γὰρ λαλαγεῦσα χελιδὼν ἤδη μέμβλωκεν χῶ χαρίεις ζέφυρος· λειμῶνες δ' ἀνθεῦσι, σεσίγηκεν δὲ θάλασσα κύμασι καὶ τρηχεῖ πνεύματι βρασσομένη AP X 1.

Οὐδεμία μνεία βεβαίως ὑπάρχει εἰς τὴν ἐργασίαν τῶν A. Kiessling – R. Heinze – E. Burck.

β) (σ. 25) De même le parallélisme: amoureux – naufragé figure chez les poètes de l' Anthologie: AP, X, 21:

τὸν σέο πορφυρέῳ κλυζόμενον πελάγει ...

σῶζε με Κύπρι **Ναῖκούς** ἤδη δεσπότι πρὸς λιμένας;

χειμαίνει δὲ βαρὺς πνεύσας Πόθος, ἀλλὰ μ' ἐς ὄρμον δέξαι,

τὸν ναύτην Κύπριδος ἐν πελάγει.

A. Kiessling – R. Heinze – E. Burck:

Vom Sturm auf dem Meer der Liebe spricht auch z. B. Philodem:

τὸν σέο πορφυρέῳ κλυζόμενον πελάγει ... σῶζέ με Κύπρι Ναῖακούς ἤδη δεσπότι πρὸς λιμένας AP X 21 oder Meleager: χειμαίνει δὲ βαρὺς πνεύσας Πόθος, ἀλλὰ μ' ἐς ὄρμον δέξαι, τὸν ναύτην Κύπριδος ἐν πελάγει AP XII 167.

Ἐνταῦθα ὄχι μόνον οὐδεμία γίνεται μνεία βεβαίως εἰς τὴν ἐργασίαν τῶν A. Kiessling – R. Heinze – E. Burck, ἀλλὰ ἡ συγγρ. συνδέει δύο τελείως διάφορα ἐπιγράμματα, δύο διαφόρων ποιητῶν, τοῦ Φιλοδήμου καὶ τοῦ Μελεάγρου, οὐδεμίαν παρέχει ἀντίστοιχον παραπομπὴν διὰ τὰ κείμενα, ἀντιγράφει λανθασμένως *σῶζε με* (ἀντὶ *σῶζέ με*), ἀλλὰ καὶ ἐκδίδει τὸ ἀκατανόητον *Ναῖκούς* ἀντὶ *Ναῖακούς*.

γ) Ἡ οἰκειοποίησις καταδεικνύεται ἐπίσης μὲ τὴν ἐμφατικὴν φράσιν «nous trouvons», ἐνῶ ἀποκρύπτονται οἱ προηγουμένως διαπιστώσαντες τὰς σχέσεις αὐτάς:

(σ. 23) L' ode composée à l' occasion d' un voyage de Virgile rappelle un **propemtikon** (προπεμπτικόν) de la poésie hellénistique. En effet, **nous trouvons** le même schéma chez Théocrite VII (Θαλύσια), 52: Ἔσσεται Ἀγεάνακτι καλὸς πλόος ἐς Μυτιλήναν.

Et chez Callimaque fr.114 Schn.: ἅ ναῦς, ἅ τὸ μόνον φέγγος ἐμὶν τὸ γλυκὺ τᾶς ζοᾶς ἄρπαξας, ποτί τε **Ζηνὸς** ἰκνεῦμαι λιμενοσκόπῳ.

A. Kiessling – R. Heinze – E. Burck:

Das Gedicht setzt ein als Propemtikon. Diese vermutlich sehr alte poetische Form war in hellenistischer Zeit eifrig gepflegt worden: Theokrits humorvolles ἔσσεται Ἀγεάνακτι καλὸς πλόος εἰς Μυτιλήναν κτλ. (VII, 52 fr.) setzt zahlreiche ernsthafte Behandlungen des Themas voraus; kallimacheische Asklepiadeen bitten, ganz wie H., das Schiff um Bewahrung eines innig geliebten Freundes: ἅ ναῦς, ἅ τὸ

μόνον φέγγος ἔμιν τὸ γλυκὺ τᾶς ζοᾶς // ἄρπαξας, ποτὶ τὲ Ζανὸς ἱκνεῦμαι λιμενοσκόπῳ... (fr.114).

Καὶ πάλιν οὐδεμία γίνεται μνεΐα βεβαίως εἰς τὴν ἐργασίαν τῶν A. Kiessling – R. Heinze – E. Burck. Πλὴν τοῦ λάθους τῆς ἀντιγραφῆς *Ζηνὸς* ἀντὶ *Ζανός*, ἡ ἄμεσος ἐξάρτησις ἐκ τῶν A. Kiessling – R. Heinze – E. Burck καθίσταται σαφεστέρα ἐκ τῆς μεταγραφῆς τῆς λέξεως “Προπεμπτικόν”. Οἱ Γερμανοὶ ἀσφαλῶς μεταγράφουν *Propemtikon*, ἀλλ’ ὁ Γάλλος (καὶ ὁ γράφων γαλλιστί) μεταγράφει *Propemticon*!

Ἐν γένει ἡ συγγρ. οὐδὲν τὸ νέον προσφέρει ὡς πρὸς τὸ μέρος τοῦτο τῶν ἐπιδράσεων τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως ἐπὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ὅρατιου, δεδομένου ὅτι ὑπάρχει ἐκτενὴς βιβλιογραφία, γενικὴ καὶ εἰδική, κατὰ συγγραφέα ἐπιδρῶντα εἰς τὸν Ὅρατιον, ὅπως τῆς Σαπφούς, τοῦ Ἀνακρέοντος, τοῦ Πινδάρου, τὴν ὁποίαν ἡ συγγρ. ἀγνοεῖ.

Τὸ αὐτὸ παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὸ τρίτον μέρος τῆς διατριβῆς, ἔνθα περὶ τῶν ἐπιδράσεων τῶν Ἐπικουρείων, τῶν Στωϊκῶν καὶ τῆς πολιτικῆς ἀγνοοῦνται βασικὰ ἔργα, ὅπως τὰ τῶν:

α) **G. Wille**, “Horaz als politischer Lyriker”, *Festschrift Merentitis*, Ἀθῆναι, 1972, σσ. 439 – 481.

β) **K.J. Reckford**, *Horace, Augustean and Epicurean*, Diss. Harvard 1957.

γ) **F.Q. Wesselschmidt**, *Stoicism in the Odes of Horace*, Diss. Univ. of Iowa City 1979.

Τὸ πλῆθος τῶν “τυπογραφικῶν” σφαλμάτων ἀποδυναμώνουν περαιτέρω τὸ βιβλίον. Ἡ ἀποδυνάμωσις ὁμῶς αὐτῇ ἦτο δυνατόν νὰ κολασθῇ δι’ ἑνὸς πίνακος “διορθωτέων” (πλεῖστα βιβλία ἔχουν πίνακας διορθωτέων), ἐὰν ἡ σύνταξις του δὲν προσέκρουεν εἴτε εἰς τὴν ἐπειγομένην νὰ περατώσῃ τὸ βιβλίον συγγραφέα, εἴτε, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν θέλω νὰ δεχθῶ, εἰς τὴν ἄγνοιαν τῆς συγγραφῆς ὅτι πρόκειται περὶ σφαλμάτων. Ἐνδεικτικῶς καὶ μόνον καταγράφονται σφάλματά τινα τυπογραφικά, ὅπως **dimove** ἀντὶ *dimovere* (σ. 131), **vestis amicus** ἀντὶ *vestris amicum* (σ. 149), **ventorum** ἀντὶ *ventosum* (σ. 150), **molior** ἀντὶ *mollior* (σ. 153), **petiise** ἀντὶ *petiisse* (σ. 155), **Aegeos** ἀντὶ *Aegaeos* (σ. 165), **decen** ἀντὶ *decem* (σ. 167), **aetos** ἀντὶ *aetas* (σ. 174) κ.ἄ. πολλά.

Εἰς τὴν πληθὺν τῶν τυπογραφικῶν λαθῶν εἰς τὸ λατινικὸν κείμενον ἔρχεται ἀρωγὸς δυστυχῶς καὶ τὸ ἐπισυναπτόμενον Σημείωμα γιὰ τὸν Ἑλληνα ἀναγνώστη, τὸ ὁποῖον ἐπίσης κοσμεῖται ὑπὸ ἀπαραδέκτων λαθῶν, ὅπως **Πρηνέστη** ἀντὶ Πραινέστη, **ἄλση** ἀντὶ

ἄλση, *ἐπαγγέλεται* ἀντὶ ἐπαγγέλλεται. Λάθη τὰ ὅποια ὑπομιμνήσκουν διὰ χειρὸς τῆς συγγρ. γεγραμμένα χειρόγραφα κατὰ τὴν κατάθεσιν σχετικοῦ ὑπομνήματός της, ὅπως π.χ. *πτυχεῖο*, *ἀσχολοῦμε*, *Ἐπιγραφιολογία*, *εἰσηγήριες*, καὶ τὰ ὅποια θὰ ἤθελέ τις νὰ λησμονήσῃ.

Προσέτι δὲ οὐδεμία γίνεται μνεία εἰς ἐργασίας διαφόρων ἐρευνητῶν οἱ ὅποιοι ἠσχολήθησαν ἐκτενῶς μὲ τὸ θέμα τῆς φύσεως εἰς τὸν Ὀράτιον. Διὰ νὰ μὴ ἀναφερθοῦν ἐργασίαι τοῦ ΙΘ' αἰ. καὶ τοῦ μεσοπολέμου, ἐνδεικτικῶς ἀναφέρονται αἱ ἐργασίαι τῶν: **G. Marxer**, "Über das Landschaftsempfinden bei den Römern", *Neue Schweizer Rundschau* 22, 1954, 101 – 109 καὶ **H. Krefeld**, "Zum Naturgefühl der Römer", *Gymnasium* 64, 1957, 23 – 26.

Πλείονα βεβαίως βιβλιογραφικὰ στοιχεῖα εὐρίσκονται εἰς τὴν συγκεντρωτικὴν βιβλιογραφίαν ποὺ συνέταξεν ὁ D. Wiegand, "Die Natur bei Vergil und Horaz" διὰ τὰ ἔτη 1920 – 1959, ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ *Gymnasium* 67, 1960, 344 – 358, καὶ τὴν ὁποίαν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκμεταλλευθῇ ἡ συγγρ. Εἰδικώτερον διὰ τὸ θέμα "θάλασσα", τὸ ὁποῖον ἐξετάζει ἡ συγγρ. εἰς τὰς σσ. 19 – 27, ὑπάρχει ἡ ἐπὶ τούτῳ μελέτη τοῦ T. Smerdel, "La mer dans la lyrique érotique d' Horace", *Ziva Antika*, 3, 1953, 82 – 98, εἰς τὴν κροατικὴν ἀλλὰ μετὰ περὶλήψεως εἰς τὴν γαλλικὴν, ἡ ὁποία βεβαίως δὲν ἀναφέρεται.

Ἡ "τρικυμιώδης θάλασσα" καὶ ἡ "ἡσυχὴ θάλασσα", θέμα τὸ ὁποῖον ἐξετάζεται εἰς τὰς σ. 19 κ. ἐξ., ἔχει μελετηθῇ ὑπὸ τοῦ M. E. Blaiklock, "The dying storm. A study in the imagery of Horace", *Greece and Rome* 6, 1959, 205 – 210, ἀλλὰ ἡ συγγρ. δὲν τὸ ἀναφέρει.

Διὰ τὸ θέμα "Τὰ ἄστρα εἰς τὸν Ὀράτιον" ὑπάρχουν ἤδη αἱ ἐργασίαι τῶν:

α) **F. Franke- Klein**, «Horace and the Stars», *In memoriam B. Katz*, Tel Aviv Univ. 1970, σσ. 154 – 158, καὶ τοῦ

β) **R. D. Dicks**, "Astrology and Astronomy in Horace", *Hermes* 91, 1963, 60 – 73, τὰς ὁποίας ἡ συγγρ. ἀγνοεῖ.

Ἐπίσης ὑπάρχει βιβλιογραφία διὰ τὰ θέματα τῆς "ἀνοίξεως", τῶν "ζώων καὶ τῶν πτηνῶν", τῆς "ἀγροτικῆς ζωῆς", τῆς "Θείας παρουσίας", τοῦ "Faunus", τὴν ὁποίαν ἡ συγγρ. ἐπίσης ἀγνοεῖ.

Ὅπως προηγουμένως παρατηρήσαμεν ἀδυναμίαν τῆς συγγραφῆς εἰς τὸν χειρισμὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐνταῦθα παρατηροῦμεν ἀδυναμίαν καὶ εἰς τὴν γνῶσιν τῆς λατινικῆς. Οὕτω τὴν φράσιν *reddas incolumen* (σ. 122) ἐκλαμβάνει ὡς προστακτικὴν, ἐνῶ πρόκει-

ται περὶ βουλευτικῆς ὑποτακτικῆς. Τὰ ἀπαρέμφατα *cantare, iterare* ἐκλαμβάνονται ὡς προστακτικά, ἐνῶ εἶναι ὑποκείμενα τῆς ἀπροσώπου ἐκφράσεως *est fas mihi* (σ. 144). Ἡ φράσις *alga inutili* (σ. 157) ἐκλαμβάνεται ὡς ὀνομαστική (ἐὰν εἶναι δυνατόν!), ἐνῶ πρόκειται περὶ ἀφαιρετικῆς. Ἄτοπος ἀποδεικνύεται ἡ ἐπιχειρουμένη γλωσσολογικὴ ἐρμηνεία τῆς λέξεως *ominibus* (σ. 169), τὴν ὁποίαν ἐκλαμβάνει ὡς προερχομένην ἐκ τοῦ ἐπιθέτου *omnis*, ἐνῶ πρόκειται περὶ τῆς λέξεως *omen*.

Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὅποῖον εἶναι τελείως ἀπαράδεκτον εἶναι ἡ οἰκειοποίησις γραπτῶν ἄλλων ἐρευνητῶν, τὴν ὁποίαν παρετηρήσαμεν καὶ προηγουμένως εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς οἰκειοποιήσεως τῶν ἀντιστοιχιῶν Ὁρατίου καὶ ἄλλων συγγραφέων.

Οὕτως, ἐνῶ εἰς τὴν σ. 11 ἡ συγγρ. δηλοῖ σαφῶς ὅτι ἡ προσφερομένη γαλλιστὶ μετάφρασις τῶν χωρίων τοῦ Ὁρατίου ἀποτελεῖ προσωπικὸν ἐπίτευγμά της (*en revanche la traduction que nous adopterons, résulte d' un travail personnel*), ἐκ τῶν πραγμάτων ἀποδεικνύεται ὅτι πρόκειται περὶ τῆς μεταφράσεως τοῦ ἐκδότου τοῦ Ὁρατίου Villeneuve.

Ἐκ τῶν πεντήκοντα (50) περίπου οἰκειοποιουμένων χωρίων ἐνδεικτικῶς μόνον παρατίθενται τὰ ἀκόλουθα:

(συγγρ. σ. 124): Pourquoi craint- il le contact du Tibre jaune?

Villeneuve: Pourquoi craint- il le contact du Tibre jaune?

(συγγρ. σ. 132): Puissent à ce prix tous les coups dont l' Eurus menacera les flots hespériens.

Villeneuve: Puissent à ce prix tous les coups dont l' Eurus menacera les flots hespériens.

(συγγρ. σ. 135): toi pour qui, dans ton triomphe dalmatique le laurier enfanta des honneurs éternels.

Villeneuve: toi pour qui, dans ton triomphe dalmatique le laurier enfanta des honneurs éternels.

(συγγρ. σ. 148): et la campagne plantureuse de la basse Forente.

Villeneuve: et la campagne plantureuse de la basse Forente.

(συγγρ. σ. 157): demain tu offriras à ton Génie le régal d' un vin pur et d' un porc de deux mois.

Villeneuve: demain tu offriras à ton Génie le régal d' un vin pur et d' un porc de deux mois.

(συγγρ. σ. 171): ton teint qui l' emporte maintenant sur la fleur pourprée du rosier.

Villeneuve: ton teint qui l' emporte maintenant sur la fleur pourprée du rosier.

Μετὰ τὴν ἐνδεικτικὴν αὐτὴν περιήγησιν εἰς τὰς μελέτας τῆς Ἀναπλ. Καθηγητρίας Λατινικῆς Φιλολογίας τοῦ Παν/μίου Ἑλένης Καραμαλέγκου ἀνησυχίαν προκαλοῦν αἱ σημαντικώταται πλεῖσται ὅσαι ἐλλείψεις, ἀντιφάσεις καὶ ἀσυνέπειαι εἰς τὴν πραγμάτευσιν καὶ τὸ κυριώτερον: ἡ ἀπουσία καὶ στοιχειώδους ἔστω πρωτοτυπίας.

Τὸ ζητούμενον τῆς ἐπιστημονικῆς θεωρήσεως τῶν πραγμάτων δὲν εἶναι νὰ γράφῃ κάποιος διὰ νὰ γράφῃ, ἀλλὰ διὰ νὰ προσφέρῃ νέον τι εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν οἰκοδόμημα καὶ νὰ προάγῃ τὴν ἔρευναν καὶ τὴν γνῶσιν εἰς τὰς κλασικὰς σπουδάς.

Ἡ προσφορὰ εἰς τὴν ἐπιστήμην εἶναι καθῆκον ὅλης τῆς ἀκαδημαϊκῆς κοινότητος καὶ ἀπαιτεῖ σεβασμὸν εἰς τοὺς προγενεστέρους ἀλλὰ καὶ εἰς μεταγενεστέρους ἐρευνητάς. Ἰδιαιτέρως δὲ εἶναι ἐπιτακτικὴ διὰ τὴν ἐποχὴν μας, ἀφοῦ κοινὴ εἶναι ἡ διαπίστωσις ὅτι αἱ ἀνθρωπιστικαὶ σπουδαὶ χειμάζονται. Ἐπομένως εἶναι μεταξὺ ἄλλων ἐπιβεβλημένον τὰ σχετικὰ δημοσιεύματα, τοῦλάχιστον τῶν πανεπιστημιακῶν διδασκάλων, νὰ χαρακτηρίζωνται ἀπὸ ἐπιστημονικὴν ἀκρίβειαν καὶ ὀρθότητα καὶ νὰ ἀνταποκρίνωνται εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ἀκαδημαϊκῆς δεοντολογίας.

Π. Γ. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ